

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ПІДТРИМКИ ДЕПРЕСИВНИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

Досліджено результативність державної підтримки територій із значними проблемами економічного і соціального розвитку. Здійснено аналіз дієвості інструментів впливу на подолання депресивності, визначених Законом України “Про стимулювання розвитку регіонів”. Визначено напрямки вдосконалення державного впливу на розвиток депресивних територій.

Ключові слова: вільні економічні зони, території пріоритетного розвитку, депресивні території, критерії визначення репресивності територій.

The article analyzes the impact of public support of the areas with significant problems of economic and social development. The analysis of the effectiveness of the tools of influence to overcome depression by the Law ‘On stimulation of the of the development of the regions’ was made. Argued for the direction of improvement of state influence on the development of depressed area..

Key words: free economic zones, areas of priority development, Depressed areas, criteria for depressed areas.

Із значним зростанням диспропорцій в економічному і соціальному розвитку регіонів постала необхідність визначення інструментів впливу держави, спрямованих на подолання негативних наслідків, спричинених структурними змінами в окремих територіях. Законодавче запровадження спеціальних режимів інвестування в них супроводжувалося створенням спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку (СЕЗ та ТПР). У 2005 р. пільговий режим інвестування для інвесторів, що здійснювали в них свою діяльність, був скасований. Законом “Про стимулювання розвитку регіонів” визначено поняття “депресивний регіон”, критерії, за якими територіям надається статус депресивних. Наслідки результативності всіх цих інструментів, спрямованих на розвиток найбільш відсталих в економічному і соціальному плані територій не є однозначним, системно не здійснювався.

У вітчизняній економічній науці та практиці ефективність застосування інструментів подолання репресивності окремих територій ґрунтовно аналізувався такими фахівцями, як З. Варналій, В. Кравченко, В. Ляшенко, Ю. Макогон, В. Піла, Є. Чмир та ін. Водночас, довготермінові наслідки впливу різних державних інструментів підтримки депресивних територій носять певною мірою фрагментарний характер, що вимагає додаткових досліджень, у тому числі з метою обґрунтування вдосконалення існуючого спектру заходів державного впливу на розвиток територій.

Мета статті – визначення результативності запровадження інструментів подолання депресивності територій та шляхів подальшого удосконалення державного впливу на регіональний розвиток.

Законодавчі умови створення та функціонування територій із спеціальним режимом інвестування були створені з прийняттям Верховною Радою України в жовтні 1992 р. Закону України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” [1], Кабінетом Міністрів України – основних напрямків державної регіональної економічної політики України та Концепції розбудови на території держави спеціальних (вільних) економічних зон (постанова Кабінету Міністрів України № 167 від 14 березня 1994 р. [3]).

Метою створення ВЕЗ і ТПР було прискорення соціально-економічного розвитку регіонів, залучення зовнішніх інвестицій, створення нових робочих місць та вирішення проблем використання незайнятого працездатного населення на території із суттєвими структурними проблемами, активізація підприємницької діяльності, стимулювання виробництва, залучення і впровадження новітніх технологій.

За українським законодавством у період кінця 1990 – на початку 2000 рр. створено 11 СЕЗ та запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності на ТПР дев'яти регіонів країни, а саме: спеціальні (вільні) економічні зони – “Азов” та “Донецьк” (Донецька обл.), “Славутич” (Київська обл.), “Закарпаття” (Закарпатська обл.), “Яворів”, “Курорттополіс Трускавець” (Львівська обл.), “Інтерпорт Ковель” (Волинська обл. – створена Указом Президента України), “Миколаїв” (Миколаївська обл.), “Порто-франко”, “Порт Рені” (Одеська обл.), “Порт Крим” (Автономна Республіка Крим) (за характерними ознаками та режимом діяльності СЕЗ “Славутич” та СЕЗ “Яворів” (за виключенням автопорту Краковець) не були вільними зонами, а фактично належали до складу територій зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності); території пріоритетного розвитку – в Автономній Республіці Крим – сім територій в адміністративно-територіальних межах міст, селищ міського типу, селищ, сіл та районів (Велика Ялта, Алушта, Судак, Феодосія, Сиваш, Керч, Східний Крим), Волинській області – на території міста Нововолинська та селища Жовтневе, Донецькій області – на 33 територіях міст Артемівськ, Вугледар, Горлівка, Дзержинськ, Дмитров, Добропілля, Донецьк, Дружківка, Єнакієве, Жданівка, Зугрес, Іловайськ, Кіровське, Костянтинівка, Краматорськ, Красноармійськ, Красний Лиман, Макіївка, Маріуполь, Новогродівка, Селидове, Слов'янськ, Сніжне, Торез, Харцизьк, Шахтарськ, а також Амвросіївський, Волноваський, Костянтинівський, Мар'їнський, Слов'янський, Старобешівський, та Шахтарський райони; Закарпатській області – вся територія регіону; Житомирській області – міста Бердичів, Коростень, Новоград-Волинський, а також райони Коростенський, Новоград-Волинський, Лугинський, Народицький, Овруцький, Олевський, Малинський, Ємільчанський та Володарсько-Волинський; Луганській області – на територіях міст Брянка, Краснодон, Свердловськ, Первомайськ, Стаханів, Красний Луч, а також Антрацитівський, Кременецький та Краснодонський райони;

Чернігівській області – Городнянський, Корюковський, Новгород-Сіверський, Ріпкінський, Семенівський, Чернігівський, Щорський; Харківській області – м. Харків; Сумській області – на території м. Шостка. Усього СЕЗ та ТПП охоплювали 10 % території країни [7].

Вибір регіонів і територій субрегіонального рівня базувався на пропозиціях місцевих органів влади з урахуванням проблем розвитку: наявність значного спаду виробництва, скорочення зайнятості населення, зростання безробіття в окремих секторах економіки (шахтарські населені пункти), закриття чи занепад підприємств військово-промислового комплексу, відродження територій, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, подолання наслідків природних стихійних явищ. На таких локальних територіях запроваджувався режим спеціальної митної зони (безмитний ввіз матеріалів, сировини, устаткування) та пільговий режим оподаткування для суб'єктів підприємницької діяльності, що реалізовували інвестиційні проекти в СЕЗ та ТПП.

З набранням чинності Закону України від 25 березня 2005 р. “Про внесення змін до Закону України “Про державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України” пільговий режим оподаткування на цих територіях скасовано.

Проте скасування пільг із оподаткування не означало ліквідацію самих СЕЗ. Реалізація інвестиційних проектів, які були затверджені до 31.03.2005 р., продовжується в загальноновстановленому режимі оподаткування. В якості компенсаційного механізму для суб'єктів СЕЗ у зв'язку зі скасуванням податкових пільг ухвалено постанову Кабінету Міністрів України від 30.11.2005 р. № 1119 “Деякі питання ввезення (пересилання) товарів у спеціальні (вільні) економічні зони та вивезення товарів за їх межі” [4], якою передбачено, що суб'єкти СЕЗ при ввезенні товарів (крім підакцизних товарів та товарів 1-24 груп УКТЗЕД) у рамках реалізації інвестиційних проектів з метою їх подальшої переробки, можуть надавати митним органам прості векселі на суму ввізного мита та податку на додану вартість зі строком погашення, що дорівнює строку переробки цих товарів за умови вивезення продуктів їх переробки за межі митної території України, без права зворотного ввезення таких товарів у митному режимі реімпорту.

Аналіз наслідків упровадження такого інструменту регіональної політики не є однозначним. Значні обсяги інвестицій насамперед надходили до спеціальних територій з відносно більш розвинутою інфраструктурою. Як відмічено в дослідженні Науково-дослідного інституту економіки Міністерства економічного розвитку і торгівлі, станом на початок 2005 р. на території пріоритетного розвитку Донецької обл. надійшло 1 215,4 млн дол. (56,5 % від загального обсягу залучених інвестицій у СЕЗ і ТПП), у тому числі іноземних 305,9 млн дол. (50,5 % від загального обсягу залучених іноземних інвестицій по всіх територіях із спеціальним режимом). У ТПП Автономної Республіки Крим – 188,4 млн дол. (8,8 %), у тому числі іноземних 58,6 млн дол. (9,6 %); у СЕЗ “Яворів” – 80,1 млн дол. (3,7 %), у тому числі іноземних 27,0 млн дол. (4,4 %);

СЕЗ “Курортполіс Трускавець” – 50,7 млн дол. (2,4 %), у тому числі іноземних 15,6 млн дол. (2,6 %) та на ТПР Закарпатської обл. – 133,0 млн дол. (6,2 %), у тому числі іноземних 76,4 млн дол. (12,5 %). СЕЗ “Закарпаття” – 57,3 млн дол. (2,7 %), у тому числі іноземних 15,8 млн дол. (2,6 %); до м. Харкова – 181,1 млн дол. (8,4 %), у тому числі іноземних 63,7 млн дол. (8,4 %), По цих чотирьох територіях та три СЕЗ було залучено в загальному підсумку за період з 2000 по 2010 рр. 91,1 % загального обсягу інвестицій, у тому числі 92,8 % іноземних [9].

Реалізація інвестиційних проектів у цих СЕЗ та ТПР в окремих випадках мала суттєвий вплив на обсяги реалізації продукції в регіонах їх розміщення. Водночас частка реалізованої продукції суб'єктами, що здійснювали діяльність у ТПР Луганської обл., м. Шостка Сумської обл., СЕЗ Одеської та Київської областей у загально регіональних обсягах була незначною.

Скасування пільгових режимів оподаткування суб'єктів СЕЗ і ТПР призвело до згортання виробничої діяльності на спеціальних територіях. У 2005 – 2008 рр. по інерції відбувалося незначне зростання обсягів реалізації продукції, а в 2009 р. сталося його різке падіння майже на половину (44,8 %) проти 2008 р., що продовжилося і в 2010 р. Щорічний обсяг реалізації продукції СЕЗ і ТПР у період 2005 – 2010 рр. зменшувався в середньому на 15,6 %. За період до 2010 р. було створено і збережено понад 210 тис. робочих місць.

До позитивних результатів діяльності СЕЗ і ТПР дослідниками, зокрема, віднесено:

- сприяння розвитку виробництва та покращення соціально-економічної ситуації в регіонах розташування СЕЗ та ТПР, поступове зниження соціальної напруги, підвищення життєвого рівня населення;

- розвиток суднобудівної галузі (СЕЗ “Миколаїв”); оновлення обладнання та устаткування у металургійній та хімічній галузях (ТПР Донецької області, “Сиваш” Автономної Республіки Крим); освоєння виробництва електричного, електронного та транспортного устаткування (СЕЗ та ТПР Закарпатської області), розбудова рекреаційних зон (СЕЗ “Курортполіс Трускавець”, ТПР Автономної Республіки Крим: “Алушта”, “Велика Ялта”, “Судак”);

- підвищення рівня заробітної плати на підприємствах СЕЗ і ТПР, що забезпечило перевищення її в середньому на 35 % показників для територій їх розташування та на 30% показника по Україні в цілому, у т.ч. СЕЗ “Порто-Франко” – у 2 рази, СЕЗ “Закарпаття” – на 79 %, ТПР Донецької обл. – на 45,7 %, ТПР Автономної Республіки Крим – на 18,7 %;

- зростання обсягів реалізації продукції на підприємствах СЕЗ і ТПР, починаючи з 2004 р., більш як на 20 млрд грн щорічно, в тому числі на експорт близько 35 %;

- сприяння реалізації інвестиційних проектів: у СЕЗ “Курортполіс Трускавець” “ТОВ “Міжнародна клініка відновлювального лікування”, ЗАТ “Трускавецькурорт”, ВАТ “Готелі Трускавця”; на ТПР в Автономній Республіці Крим “ ЗАТ “Готель Ореанда”, ТОВ “Пальміра-Палас”, ТОВ “Аквавіта”; на ТПР у Закарпатській обл. “ ТОВ “Санаторний комплекс “Деренівська купіль”, ТОВ “Сузір'я”;

– започаткування за участю іноземних інвесторів у СЕЗ та на ТПР інвестиційних проектів відомих міжнародних компаній, зокрема: ЗАТ ММЗ “Істіл (Україна)” – модернізація металургійного комплексу ЗАТ ММЗ “Істіл (Україна)”, СП ТОВ “Метален” – Підвищення ефективності виробництва катаної заготовки та освоєння нового економічного виду металопродукції високої якості – литої заготовки із використанням машини безупинного лиття заготовки та установки “під-ківш” (ТПР у Донецькій обл.), ТОВ “Ядзакі Україна” – виробництво електричних компонентів для автомобільної промисловості та ТОВ “Джейбіл Сьоркіт Юкрейн Лімітед” – виробництво та збирання компонентів для електронної промисловості, ЗАТ “Єврокар” – складання легкових автомобілів (СЕЗ “Закарпаття”), ТОВ “Фабрика жіночого одягу Ле-Го-Україна” – технічне переозброєння і реконструкція виробництва (ТПР Закарпатської області), ДП “Холгер Крістіансен Продакшн Україна” – регенерація стартерів та генераторів”, ТзОВ “Снежка-Україна” – будівництво лакофарбового заводу “Снежка-Україна” для потреб будівельного комплексу (СЕЗ “Яворів”) та інші (там же).

Відмічаючи недоліки запровадження такого інструменту регіональної політики, як створення СЕЗ та ТПР, у дослідженні робиться висновок про доцільність відновлення на території України діяльності спеціальних (вільних) економічних зон та територій пріоритетного розвитку, враховуючи недоліки попереднього їх функціонування, а також спираючись на міжнародний досвід їх діяльності. На думку науковців, ТПР доцільно використовувати як інструмент сприяння регіональному розвитку, в першу чергу – депресивних територій [9].

На наш погляд, запровадження пільгового режиму оподаткування та митного режиму потребує більш суттєвого обґрунтування, особливо, коли мова йде про розвиток депресивних територій.

Насамперед слід відмітити, що із заснованих СЕЗ дві – “Порт Крим” та “Інтерпорт Ковель” взагалі не функціонували (за різних обставин), а СЕЗ “Азов” припинила діяльність у 2005 р. Серед територій пріоритетного розвитку в 17 районах і містах, стан економіки в яких був надзвичайно складним, пільговий режим взагалі не стимулював інвесторів до розміщення капіталу, зокрема в Донецькій обл. 11 ТПР (мм. Кіровськ, Шахтарськ, Жданівка, Вугледар, Новгородівка, Зугрес, Ілловайськ, Красний Лиман, Шахтарський та Амвросієвський райони), Житомирській – чотири (Малинський, Коростеньський, Лугинський та Народицький райони), Луганській – один (Краснодонський район), Чернігівській – один (Семенівський район), де за період дії спеціального інвестиційного режиму жодних інвестицій не надійшло.

У 2005-2006 рр. припинено випуск продукції підприємствами шість ТПР, що свідчить про значний кон’юнктурний чинник залучених на ці території інвестицій.

По-друге, недоцільним виявилось запровадження режиму пріоритетного розвитку на території всього регіону (Закарпатська обл.), адже він у кращому випадку лише підсилює внутрішньорегіональну асиметрію розвитку великих

міст (Донецьк, Харків, Ялта), оскільки вони апіорі привабливі для інвестицій у силу агломераційних чинників.

Порівнюючи деякі економічні показники цих територій у 2001 та 2010 рр., можна стверджувати, що запровадження спеціальних режимів (навіть з урахуванням їх скасування в 2005 р.) суттєво не відобразилося на динаміці розвитку районів та міст їх утворення [8].

Порівняно з 2001 р. у 2010 р. зменшення частки ВДВ міст і районів, на території яких було запроваджено спеціальний режим інвестування, спостерігалось: в Автономній Республіці Крим – у двох, Донецькій обл. – по всіх районах і містах, крім Артемівська, Донецька, Єнакієвого, Макіївки, та Шахтарського району; не змінилася частка м. Жданівки та Мар’ївського району), Житомирській – по всіх, крім Малинського району (де вона залишилося на рівні 2001 р.), Луганській – чотирьох з дев’яти міст і районів, Чернігівській – по всіх районах. Із 68 міст та районів у 31 адміністративно-територіальній одиниці спостерігався спад у виробництві ВДВ; у переважній більшості з них цей спад супроводжувався і зменшенням чисельності населення в них.

З урахуванням викладеного, можна стверджувати, що лише надання податкових пільг території не призводить автоматично до появи умов економічного зростання. Такі економічно занепадаючі тривалі час території вимагають здійснення системних державних заходів одночасного впливу різних сфер державної політики, зосередження державних фінансових інтервенцій на створення відповідної інфраструктури, а також державного втручання по створенню відповідного інституційного середовища у цих містах та районах.

Ще один інструмент, спрямований на вирішення суттєвих проблем економічного і соціального занепаду окремих територій, визначений Законом України “Про стимулювання розвитку регіонів” і передбачає визнання окремих територій депресивними та розроблення програм подолання їх депресивності.

Міністерством економіки (з 2010 р. – Міністерством економічного розвитку і торгівлі – Мінекономрозвитку) щорічно здійснювався моніторинг соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів і міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення для визнання територій депресивними.

За період дії Закону з 2006 по 2009 р. було встановлено, що в кожній із груп територій (регіони, промислові райони, сільські райони, міста обласного і республіканського в Автономній Республіці Крим значення) не існувало жодної, показники якої відповідали б умовам депресивності, визначеним в Законі.

Це значною мірою пов’язане із тим, що згідно із Законом депресивною може бути визнана територія з найнижчими (мінімальними) або найвищими (максимальними) показниками розвитку протягом декількох років (регіони – 5 років, інші території – 3 роки) одночасно, тобто таким вимогам мала відповідати лише одна територія відповідної групи.

Так, зокрема, впродовж 2006 – 2010 рр. Чернівецька обл. мала найнижчі серед областей країни показники валового регіонального продукту у розрахунку

на одну особу, за виключенням 2008 р., коли найнижче значення цього показника мала Тернопільська обл.

Такі результати практичного застосування Закону засвідчили необхідність удосконалення процедури визнання територій депресивними шляхом порівняння показників розвитку, за якими території визнаються депресивними, із середніми значеннями цих показників серед територій відповідної групи, оскільки саме середні показники дають уяву про загальний стан соціально-економічного розвитку територій.

Крім того, необхідним було введення граничних рівнів відхилення соціально-економічних показників розвитку територій від середніх показників розвитку відповідних груп територій, що надавало б можливість встановити межі відхилення показників конкретної території від відповідного середнього показника її групи для визнання території депресивною.

З цією метою та враховуючи результати моніторингові показників розвитку регіонів, районів, міст обласного і республіканського в Автономній Республіці Крим значення, які здійснювалися в 2006 – 2008 рр., до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” було внесено зміни, схвалені Верховною Радою України [2].

Відповідно до нової редакції Закону, змінено порядок здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів та міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення для визнання територій депресивними, який був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2010 р. № 235 [5].

Внесеними змінами передбачено, що депресивними можуть бути визнані промислові та сільські райони, міста обласного та республіканського в Автономній Республіці Крим значення, коли протягом останніх трьох років одночасно відповідні соціально-економічні показники території є вищими або нижчими граничних рівнів відхилення цих показників від середніх значень відповідної групи територій.

Граничні рівні відхилення визначені як коефіцієнти, що відображають різницю стандартного відхилення показників від їх середнього значення і встановлені в розмірі 0,75 для нижчих, та 1,25 для вищих характеристик показників розвитку територій відповідних груп. Проте після прийняття цієї методики будь-яка офіційна інформація щодо того, які території за новими критеріями визначені за підсумком 2011 р., відсутня. Це унеможливило здійснення аналізу, який би дав уявлення про те, наскільки внесені Урядом зміни вплинули на запровадження інструментарію програмування розвитку депресивних територій. До того ж, залишається невизначеним, як вплинули зміни, внесені в Закон у 2011 р. щодо визнання депресивними населених пунктів, на території яких з 1996 р. були ліквідовані вугледобувні та вуглепереробні підприємства, але не були здійснені в повному обсязі заходи щодо вирішення соціально-економічних та екологічних питань, передбачені проектами ліквідації зазначених підприємств.

На наш погляд, з урахуванням практики застосування Закону, інструменти підтримки депресивних регіонів також вимагає певних змін.

По-перше, навряд чи доцільним є визначення депресивним цілого регіону, оскільки, як було відмічено вище, урядом граничні рівні відхилення визначені як коефіцієнти, що відображають різницю стандартного відхилення показників від їх середнього значення, встановлені в розмірі 0,75 для нижчих характеристик показників розвитку територій відповідних груп.

До цієї групи попадають 13 регіонів за розрахунком ВРП на одну особу у порівняльних цінах 2004 р., здійсненим протягом 2007 – 2011 рр.: Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька та Чернігівська області [6; 10]. Який з цих регіонів визначати “найбільш депресивним” вбачається недоцільним. Більш логічним було б для всієї цієї групи регіонів передбачити додаткові фінансові державні ресурси на розвиток, які б розподілялись би за критерієм чисельності населення, що проживають у них.

По-друге, з урахуванням того, що не дало очікуваних результатів внесення в Закон змін, що стосувалися невеликих шахтарських населених пунктів щодо визначення їх депресивними територіями, доцільно також застосувати для них інший механізм державної підтримки.

На наш погляд, оскільки всі вони, як правило, відносяться до малих міст, слід їх розвиток регулювати в рамках угод щодо регіонального розвитку.

Адже українська практика свідчить про недовість застосування в цілях розвитку таких інструментів, як розвиток окремого типу населених пунктів.

Отже, на підставі вищевикладеного матеріалу можна зробити такі висновки.

Застосування на депресивних територіях лише пільгового режиму інвестування не приводить автоматично до появи умов економічного зростання. Такі економічно занепадаючі тривалий час території вимагають здійснення системних державних заходів одночасного впливу різних сфер державної політики, зосередження державних фінансових інтервенцій на створення відповідної інфраструктури, а також державного втручання зі створення відповідного інституційного середовища в цих містах і районах. До того ж розвиток депресивних територій повинен розглядатися в контексті комплексу заходів підвищення економічної активності регіонів вищого таксономічного рівня, що дасть можливість враховувати можливості економічної інтеграції менш розвинутих територій із регіонали-лідерами.

Існуючі в Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів” норми щодо ідентифікації депресивних територій потребують корегування. Як відмічалось, вбачається недоцільним визначення депресивною територією регіонального рівня. Щодо адміністративних районів та інших населених пунктів, то слід було б розширити перелік індикаторів, що можуть характеризувати стан депресивності, увівши до нього соціальні показники, а також більший, ніж трирічний період для їх аналізу.

Очевидним є і те, що кількість визначених депресивними територій не повинна бути значною, адже в іншому випадку безпосереднє державне втручання у розвиток конкретних територій на внутрішньорегіональному рівні набиратиме масовий

характер. На наш погляд, проблеми територій з негативною соціально-економічною динамікою доцільно розглядати і вирішувати в системі програмування розвитку на регіональному та міжрегіональному рівнях, у тому числі в рамках угод щодо регіонального розвитку. Тим самим забезпечуватиметься інтегрований підхід до розвитку регіонів, підвищуватиметься роль вертикальної координації – центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування в питаннях подолання депресивності окремих територій.

Література:

1. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2673-12>.
2. Про внесення змін до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” : Закон України від 25 червня 2009 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1562-17>.
3. Про Концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.1994 р. № 167. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/167-94-%D0%BF>.
4. Деякі питання ввезення (пересилання) товарів у спеціальні (вільні) економічні зони та вивезення товарів за їх межі : постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2005 р. № 1119. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1119-2005-%D0%BF>.
5. Про затвердження Порядку здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів та міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення для визнання територій депресивними : постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2010 р. № 235. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/235-2010-%D0%BF>.
6. Валовий регіональний продукт за 2010 рік. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики, 2012. – 161 с.
7. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. К. : НІСД, 2007. 768с.
8. Звіт про науково-дослідну роботу “Дослідження змін у територіальній структурі виробництва товарів та послуг на міжрегіональному та внутрішньорегіональному рівні за останні 10 років”. К., НДЕІ, 2012 – 475 с.
9. Звіт про науково-дослідну роботу “Наукові рекомендації з формування та реалізації державної політики України щодо розбудови СЕЗ і ТПР”. К. : НДЕІ № 12-11. – 2011. – 348 с.
10. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту та валової доданої вартості за видами економічної діяльності за 2011 рік : Експрес-випуск Державної служби статистики від 10.07.2012 р. № 02/5-17/208. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 3 с.